

Etymologisia lisiä

Sam. *sēla*

SamT *sēla* 'geschmolzenes Fett (von Fischen)', O *sēle* 'fett', K *sil* 'Fett'¹, Koib. *syl* id. -sanaan on, kuten tunnettua, yhdistetty syrj. *syl* 'Fett, Speck, Talg', tšer. *šel*, M *šel* 'Fett, Speck', sm. *silava* id. (ks. YRJÖ WICHMANN FUF II 166, XIV 99, E. N. SETÄLÄ FUF XII Anz. 31—32, SUSA XXX₅ 57 ja H. PAASONEN Beitr. 206—207). Tällä selityksellä on se äänteellinen heikkous, että alkuperäistä *s:ää edustaisi samojedissa *s* eikä *t*; tavallisestihan sam. *s* palautuu liudentuneeseen sibilanttiin (ks. Paasonen mts. 226). Sen vuoksi onkin syytä huomauttaa, että ARTTURI KANNISTON vogulilaisissa kokoelmissa on substantiivi, joka sananalkuisen konsonanttinsa puolesta sopii paremmin samojedin sanan vastineeksi, nim. (käsik.) KU *šəlt* 'karhun rasva', P *šilt* 'karhulla ylt'ympäri ruumiin oleva paksu rasvakerros'. Vog. *š* edustaa, kuten tunnettua, paitsi affrikaattaa myös liudentunutta sibilanttia. Sananloppuinen *t* on tietenkin johdin. Vogulissa sana on erikoistunut, mikäli yhdistys on oikea, merkitsemään karhun rasvaa, joten siis on tapahtunut vastaavanlainen kehitys kuin murteittain sanassa (Munk.-Szil., NyK XXIII 345, XXIV 154) T *tēp* 'Galle' ~ K *toāp*, P *toap* (*toap?*), N *tāp* 'Galle des Bären' (Kannistolla samoin, ks. SUST LII 104) ~ unk. *epe* 'Galle', sm. *sappi* jne.

Vog. *nāk-*

Yllämainitun sanan tunnen vain Kanniston kokoelmista, ja niissäkin se esiintyy, mikäli olen huomannut, ainoastaan muutaman kerran keskikondalaisissa teksteissä. Esimm.: 1) *əlnākītə, əlpuβītə* 'hän työntää häntä pois, lykkää häntä pois'; kielimestari käytti tässä yhteydessä venäläisessä käännöksessä sanaa *толкать*; 2) *nəknākələm* 'herätän hänet, разбуджу (nim. käsin häntä ravistaen)' (*nək* 'ylös'); 3) *nākəsəχu: səri:mə n.* 'kalistaa miekkaa, стукнуть'. Tämän verbin vastineita ovat tietenkin ostj. Trj. *ṇəkī'āʷə* 'leicht stossen', VK *ṇəkəm'ā* 'stossen, anstossen' jne. sekä lpN *nākkētīt* 'stick, put', Tän. *nεH'kiεHtīt* 'schieben, stossen, fortstossen', jne. (ks. näistä T. I. ITKONEN SUST XCVIII 135 ja Y. H. TOIVONEN Suomalaisen Tiedeakatemia Esitelmät ja Pöytäkirjat 1949 s. 175).

¹ Kai Donnerin mukaan (Kam. Wörterbuch 61b) kamassin sana kuuluu (karkeasti kirjoitettuna) *šila, šəla*. Alkukonsonantti näyttää liudentuneen myöhään.

Vog. *pušši*

Toivonen on väitöskirjassaan (FUF XIX 127) yhdistänyt mord. *patšk* 'hindurch, durch', E *patškodē-*, M *patškədə-* 'gelangen, anlangen' ja samO *pōčam*, *počežau* jne. 'hindurchgehen' -sanoihin vogulin kielestä verbin (Munk.-Szil.) LM *pušši* 'durchgehen'. Niin selvältä kuin tämä yhdistys näyttääkin, sillä on kuitenkin eräs käytettävänä olleen lähteen puutteellisuudesta johtuva heikkous. Szilasın sanaluettelon käänös 'durchgehen' on nim. epämääräinen ja harhaan johtava. Verbi *pušši* merkitsee tarkemmin sanoen 'entfliehen, entlaufen, durchgehen', sillä kyseisissä tekstin kohdissa (NyK XXII 29, Munkácsi VNGy. IV 89) on *puššém* 'elszökés', so. 'karkaaminen, pako', *puššém nqmt* 'szökő gondolat', 'szökési terv', so. 'karkaamisajatus', 'karkaamissuunnitelma'. Kanniston mukaan sana kuuluu seuraavasti: (käsik.) TJ, TČ *pjš-* 'juosta tiehensä (esim. narrattuaan rahaa)', P, VNK *puš-*, LO *pūs-* 'juosta pois, juosta tiehensä, karata, убъжать', VS *puš^m kum* 'jonkinlainen maankiertäjä, irtolainen', LU *puš^m kum* 'id., бродяга', LO *pūš^m k^hzum* 'pahantekijä, joka on lähtenyt rikostaan pakoon', VNK *pušpt-*, LUT *ilpuššpt-* 'pelottaa, säikyttää'. Tänne kuuluvat ilmeisesti myös (Kann. käsik.) VNZ *pušpt-*, LU LU *pušlt-* 'viedä pois (varkain)', LO *pušjal-* 'ottaa väkisin (esim. lainattu esine takaisin)'. Nämä ovat kausatiivijohdannaisia ja ovat alkuaan merkinneet 'juoksuttaa pois, viedä juosten pois'. — Vog. *pušši*, *puš-* jne. sopii siis yllämainittujen mordvan ja samojedin sanojen vastineeksi ainoastaan edellyttäen, että siinä olisi, samoin kuin saksan verbissä *durchgehen*, tapahtunut merkityksenkehitys 'mennä lävitse' > 'juosta pois, karata'.

Mutta vog. *pušši*, *puš-* tuo mieleen ennen kaikkea syrjäänin sanan (Wichmann-Uotila) V, S, Peč, L, Le, I, P *pišjini*, U *pišjⁱnis* 'laufen' (V, S, L, Le, I, P, U), 'weglaufen, entlaufen, entfliehen, fliehen' (V, S, Peč, L, I, P, U); V, S, Peč, L *pišjedni*, I *pišjedni*, U *pišjeⁱdnis*, P *pišjeⁱtni* '(ohne Erlaubnis nehmen und) laufend fortschaffen, rauben und wegführen' (V, S, L, U), 'laufend forttragen' (Peč), 'wegführen, heimlich fortschleppen, entwenden' (I), 'eine Braut entführen' (U), 'stehlen, entwenden' (P); V, I, U *pišjalis* 'Flüchtling, Landstreicher'; jne. Syrjäänin sanassa on *j* tietenkin johdin; Wiedemannin sanakirja tuntee *j*:ttömän muodon *pyšödny*, joka merkitsee samaa kuin *pyšjödny*. Vartaloksi jää siis *piš-*. Jo Kannisto on, todennäköisesti selvitellessään vogulin kielen vokalisemia, verrannut sanalipussaan syrjäänin ja vogulin sanoja toisiinsa, mutta on liittänyt niiden jälkeen kysymysmerkkejä. Merkit ovatkin aiheellisia, jos tarkastellaan kysymystä, olisiko vog. *puš-* mahdollisesti saatu syrjäänistä. Vog. *u* olisi nim. tällöin oudoksuttava, sillä tavallisesti lainasanoissa syrj.

ĩ:tä edustaa TJ, TČ, LU ε , KU, KO, VN, VS, LM \ddot{a} jne. (ks. Kannisto Vok. 39). Sitä vastoin sanat sopivat hyvin toistensa vanhoiksi vastineiksi. Kummankin sanansisäinen konsonantti \check{s} on sgr. *tš:n äänneläillinen jatkaja (ks. Toivonen FUF XIX 212–215), ja vokaalisuhde syrj. $i \sim \text{vog. } u$ tavataan useissa muissakin sanoissa, esim. syrj. (Wichmann-Uotila) *k'iz* 'zwanzig' \sim (Kann. Vok. 120) P, VN, VS *kus* jne. id., syrj. *li* 'Knochen, Gräte' \sim vog. (Kann. käsik.) LO, So *lyβ* jne. 'Knochen'.

Syrjäänin sanalle ei tietääkseni ole esitetty tyydyttävää etymologiaa; niinpä T. E. UOTILA ei Syrj. Chrest. 137 mainitse sille vastineita.

Vog. *va'ilep*

Munkácsin pohjoisvogulilaisissa teksteissä tavataan sana *va'ilep*, jolla on seuraavat merkitykset: (Munk.-Szil.) 'vonószij; Zugriemen', (VNGy. II 720) 'vonószij, nyaklószij', (mts. 473) 'a rén nyakán alkalmazott szíj, nyakló (ремень на шеѣ олени)'. VNGy. I 238 Munkácsi kuvaa tällaista vetohihnaa ja sen käyttöä (tässä suomeksi käännettynä) seuraavasti: »Kun surmataaan suurehko otus, siirretään sen lihat ja nahka kotiin siten, että ne asetetaan siihen pikku rekeen, joka metsästäjällä on joka kerta mukanaan ja jossa hän vetää tarpeellisia pikku esineitään. Kun kuorma on suurempi paluumatkalla, sidotaan rekeen luja vetohihna, joka leikataan surmatun otuksen nahasta ja jota käytetään kaksihaaraisena, vetäen rinnalla.» Kannisto on merkinnyt tämän sanan muistiin useimmista vogulin murteista: (käsik.) KU *βoĩlep*, KM *βoĩlep*, KO, P *βoĩlep*, VNK *βoĩл*, LU *βailp*, LO *βāylap*, So *βaγлав* 'ЛЯМКА, leveä vyön tapainen hihna nartan vetoköydessä olkapään kohdalla' (KU, KM, KO, P, VNK, LO, So), 'poron kaulahihna' (LO, So), 'ЛЯМКА, talvinuotan vetäjien olkavyö' (KU), 'ЛЯМКА, kontin kantohihna, viileke' (KU, P, VNK, LU, LO, So), 'pyssyn olkahihna' (P).

Munkácsi on VNGy. I 238 esittänyt tälle vogulin sanalle myös etymologian. Hänen mukaansa *va'ilep* on karhunpyyntiin liittyvä salasana; se on *va'ili* 'leszáll; hinabsteigen' -verbin partisiippi, sillä tällaisen vetohihnan avulla karhu »laskeutuu» metsäasunnostaan ihmisen »nokiseen tupaan»; verrattakoon sitä kiertoilmaukseen *wj va'ilti* 'medvét leszállít' = 'öl, elejt', so. 'panna karhu laskeutumaan' = 'tappaa, surmata karhu'. Äänteellisesti tämä selitys kyllä olisi mahdollinen, sillä mainittu verbi kuuluu Kanniston mukaan seuraavasti: (käsik.) KO, P, VNK *βoĩl*, VS, LU *βail*, LO *βāyl* jne. 'laskeutua'. Merkitys sitä vastoin tuottaa vaikeuksia. Kanniston mukaanhan *va'ilep* ei ole salasana, eikä liioin tunnu uskottavalta, että partisiippi *va'ilep* 'laskeutuva' olisi ensin karhunpyynn-

tiin liittyvänä kiertonimenä saanut merkityksen 'vetohihna' ja että tämä merkitys sekä siitä edelleen kehittynyt 'kantohihna' olisivat jo melkoisen varhain päässeet yleisiksi tavallisessa puhekielessäkin, kun sitä vastoin itse verbiä *va'ili* ja sen johdannaista *va'ilti* vieläkin käytetään salasanoina. Nähdäkseni *va'ilép* jne. voidaankin selittää luontevammin toisin.

Viitteen siitä, miltä taholta vogulin sanan sukulaisia voidaan etsiä, antaa läheinen sukukieli ostjakki. Ostjakitkin käyttävät samanlaista vetohihnaa, ja heillä sen nimenä on esim. Karjalaisen sanakirjan mukaan (s. 227) Vj. *уанпу́вэл'* 'vetonuora (-remmi), josta ihminen vetää narttaa'; sana tavataan parissa muussakin murteessa samaa merkitsevänä. Tämä ostjakkilainen nimi on yhdyssana, alkukomponentti merkitsee 'olkapää', jälkikomponentti 'nuora, rihma jne.' Vogulilainen nimikin on varmaan muodostettu samalla tavoin. Kaikki nykyiset merkitykset selittyvät helposti merkityksestä 'olkahihna'. Täälläkin siis on ollut yhdyssana tai sanayhtymä; edellisenä jäsenenä on ollut olkapäätä merkinneen sanan johdannainen *va'ilép*, jälkimmäisenä jokin hihnaa tms. tarkoittava sana. Alkuaan *va'ilép* oli adjektiivi, mutta myöhemmin se on irtautunut sanayhtymästä ja muuttunut substantiiviksi; on siis tapahtunut samanlainen kehitys kuin esim. suomen sanoissa *korvo* < **korvoꝯ-sāvi*, *tano* 'tuohi' < **tanoꝯ-vasu* (ks. esim. MARTTI RAPOLA Suomi IV: 17, s. 85) ja kohta alempana mainitussa vogulilaisessa reen laitapuuta tarkoittavassa VNK:n murremuodossa. Nyt on kyllä huomattava, että *p*-johtimella yleensä muodostetaan possessiivisia adjektiiveja; niinpä D. SZABÓ mainitsee vogulin kielen johtimista julkaisemassaan tutkielmassa vain sellaisia esimerkkejä (ks. NyK XXXIV 450). Kuitenkin näillä johdannaisilla voi olla myös merkitys 'johonkin kuuluva', esim. (Kann. käsik.) VNZ *šunβētpꝯīβā*, VNK *šunβētp*, LU *šunβētpīβ* 'reen ylimmät laitapuut' (*šun* 'reki', *βētp* 'laita', *īβ* 'puu'). Samanlainen funktio adjektiivilla on ollut käsiteltävänä olevassa vetohihnan nimessä. VNK *βoꝯꝯχ* ei ole aivan selvä. Kun nim. kaikkialla muualla, läheisissä P:n ja LU:n murteissakin, on *-p*, herää epäily, että myös VN:ssä olisi alkuaan ollut *-p* ja että sana siis olisi myöhemmin siirtynyt *χ*-loppuisten ryhmään. Joka tapauksessa vogulissa on erilaisia *-k-*, *-χ*-johtimia, mutta niihin ei ole syytä tässä yhteydessä lähemmin puuttua. Näin siis voidaan *va'ilép* jne. sekä muodon että merkityksen puolesta täysin tyydyttävästi selittää **βāyl* jne. 'olkapää' -sanan johdannaiseksi, ja tämän kantasanan odotuksenmukaisia vastineita ovat puolestaan unk. *váll* 'Schulter, Achsel' sekä siihen yhdistetyt sm. *olka* ja lpN *oalge* jne.

Mutta on syytä huomauttaa toistakin selitysmahdollisuutta. Vog. *va'ilép* jne. -sanan vastineiksi näyttäisivät sopivan myös lpKo. *vā'ūl'e*

'puinen koiran kytkyt' ja sm. *vaula* 'vidjeband till not, nät, årtullar, slädar m. m.', plur. *vaulat* 'kedjor, qvinnoprydnader', *venheen v.* 'vidja, band, länk vid åren', *re'en v.* 'vidjelänk i släde till dragoket', *vaulo* 'bärhandtag på ett ämbar' (ks. näistä T. I. Itkonen SUST XXXIX 117, SUSA XXXII₃ 64). Merkitykset eivät kylläkään ole identtiset, mutta tulevat kuitenkin verrattain lähelle toisiaan. Vog. *-p* olisi tässä tapauksessa tietenkin substantiivin johdin (ks. esim. T. LEHTISALO SUST LXXII 263). Äänteellisesti tämä yhdistys olisi mielenkiintoinen sen vuoksi, että se tarjoaisi esimerkin vanhasta konsonanttiyhtymästä **kl*. Koko tämä selitys on kuitenkin edellistä heikompi jo siitäkin syystä, että vastaavanlaista sanaa ei tunneta toisista ugrilaisista kielistä.

MATTI LIIMOLA